

Kapitel 42. Demokratiets domæne

42.1. Almene bestemmelser

42.1.1. Metodologisk

Demokrati må først og fremmest forstås som en bestemt beslutningsproces, for en bestemmelse ud fra beslutningernes indhold er uforeneligt med demokratiets hjerteblod, nemlig politisk frihed.

Men demokrati er en **politisk** beslutningsproces; folkestyre refererer til et bestemt **politisk** system. Vi taler måske om at en bridgeklub er 'demokratisk' styret, hvis den øverste instans er en generalforsamling, hvor alle medlemmer har én stemme hver, hvor enhver kan tale og stemme som vedkommende vil og hvor beslutningerne træffes ved stemmeflertal, men de fleste vil være enige i at dette er løs sprogbrug, ud fra den betragtning at bridgeklubben ikke befatter sig med politiske emner. Tilsvarende kritiserer vi måske at der ikke er 'demokrati' i en skoleklasse eller på et hospital, med henvisning til at læreren hhv. lægerne bestemmer mere end børnene hhv. patienterne, men giver det mening at kræve demokrati i sådanne tilsyneladende ikke-politiske sammenhænge?

Vor opgave er at bestemme demokratiets genstandsfelt eller domæne. Demokratiet er åbent for alle konkrete meninger og afgørelser, fx nedrustning eller oprustning, men **typen** af beslutninger må præciseres.

Hvordan skal vi gribe dette spørgsmål an?

Den umiddelbare metode er at erklære at vi er interesseret i demokratiet som et politisk system, derefter bestemme hvad politik er, og på dette grundlag konkludere om demokratiets domæne. Politik bestemmes fx - med Easton (1953: 129) - som den 'autoritative fordeling af værdier', hvilket udelukker bridgeklubben fra vort genstandsfelt; men der kan argumenteres for flere andre politikbegreber (Thomsen, 1997).

Denne tilgang er dybt problematisk. Hvis jeg tænker mig frem til et politikbegreb, foreskriver jeg dermed folket hvad det skal beskæftige sig med at styre. Men hvad der kan være genstand for politisk styring har skiftet fra epoke til epoke og er oftest forskelligt i forskellige ideologier. Typisk vil liberale definere politik snævrere end socialister, så hvis jeg fx starter med at definere politik meget snævert vil jeg a priori have udelukket nogle socialistiske temaer fra demokratiets dagsorden, dvs. en **bestemt** definition bringer os i konflikt med den politiske frihed og dermed med demokratiet! Hovedreglen må derfor være at det er folket selv (fler-

tallet), der bestemmer hvad der er politik.

Endelig gælder at vi formentlig **ikke** får bestemt demokratiets domæne ved at bestemme hvad politik er og derefter applicerer de demokratiske principper på dette område. Nogle af de beslutninger, som langt de fleste vil betegne som klart politiske, kan nemlig vises at være uforenelige med demokrati, fx en beslutning om at fratage nogen stemmeretten; en sådan beslutning er i strid med **demokratisk** politik, men ikke med **diktatorisk** politik. Derfor er demokratiets domæne snævrere end politikkens.

Jeg foreslår derfor en anden strategi. I stedet for at slutte fra politik til demokrati (dets domæne), slutter jeg fra demokrati (dets principper som fremstillet i forrige kapitel) til politik; derved bestemmes hvad **demokratisk** politik er og dermed også hvad der falder indenfor demokratiets domæne. Anderledes udtrykt vil jeg søge at udlede dette domæne **immanent**, nemlig ud fra den demokratiske beslutningsproces. Det vil vise sig at vi kan komme et godt stykke ad denne vej, idet vi kan ekskludere tre typer af beslutninger: De der søger at ophæve den demokratiske procedure (afsnit 42.2), de der ikke tages af en suveræn enhed (afsnit 42.3) og de som der er enighed om er af objektiv eller saglig karakter (afsnit 42.4).

Men vi kommer ikke til vejs ende. I afsnit 42.5 argumenterer jeg at det er urimeligt at hele folket er med til at bestemme sager, som kun har relevans for en begrænset del af folket, måske kun for den enkelte person. Dette argument er ikke begrundet i demokratiets begreb, men er af en bredere karakter.

42.1.2. Beslutningerne må ikke ophæve demokratiet

Beslutninger, som er i strid med et af de tre demokratiske principper, må udelukkes fra demokratiets domæne. Demokratiet ville ophæve sig selv, hvis det suspenderede flertalsprincippet, fratog nogen stemmeretten (eller undertrykte ytrings- og organisationsfriheden), eller tildelte nogle flere stemmer end andre.

I øvrigt er det inkonsistent at afskaffe den demokratiske procedure gennem en demokratisk procedure, for hvis man er modstander af nævnte procedure burde man snarere vælge statskup eller lignende for at komme af med den. Så hvis vi antager at vælgerne er rationelle, vil den omtalte eventualitet ikke forekomme. Men man kan selvfølgelig ikke forbyde irrationalitet; iflg. dansk statsret kan folkeflertallet vedtage en hvilken som helst ny grundlov, fx en der indfører et diktatorisk politisk system (Andersen, 1954: 439).

Faktisk er der flere eksempler på at et demokrati har nedlagt sig selv; i en kort periode under den Peloponnesiske Krig overdrog det Athenienske demokrati magten til et oligarki, og overgangen fra Weimar republikken til Hitler-styret er vel også et eksempel. Videre er det ofte set, at en regering i krigs- eller kritesituationer har begrænset de demokratiske principper ved fx at fængsle politiske modstandere eller undertrykke deres ytringsfrihed. Omvendt er det også sket at en diktator har åbnet for politisk frihed, endog dikteret indførelse af demokrati.

42.1.3. Beslutningerne skal tages af det suveræne folk

Lad os vende tilbage til vort lille samfund med 5 medlemmer; vi kan forestille os at de bor på en mikroskopisk Stillehavsø.

Hvis systemet er demokratisk bestemmer de 5 - på den i forrige kapitel angivne måde - kun over sig selv. De bestemmer ikke over andre, for hvis de bestemte over nabøen og dens 10 beboere, ville vi have et system med 15 medlemmer, og dette system ville ikke være demokratisk, eftersom de 10 ville være uden politisk indflydelse eller i hvert fald have mindre indflydelse end de 5. Imperialisme og kolonialisme er i strid med demokratiet.

Heri ligger også at de 10 på nabøen ikke kan bestemme på vor ø. Gør de det, uden at den lille ø har en tilsvarende indflydelse på den store ø, har vi atter politisk ulighed og derfor ikke demokrati. De 5 må udgøre en selvstændig eller uafhængig juridisk enhed, altså være **suveræne**; folkestyre indbegriber at folket er suverænt. Da suveræniteten normalt antages at være statens definerende egenskab, kan vi konkludere at et demokratisk system må være en stat.

Noget andet er at de to øer (stater) naturligvis hver for sig på demokratisk vis kan beslutte at etablere en ny enhed, en større stat, der kan være demokratisk.

Da et system, for at være demokratisk, må være suverænt, er vor bridgeklub ikke et demokratisk system; den er jo underlagt en lang række love, som overvejende er bestemt af andre. Det samme gælder en familie, en arbejdsplads, en kommune og andre interne enheder. Systemet kan - som i Danmark - delegerer en nærmere bestemt kompetence til sådanne enheder, men dette er op til det danske folkeflertal.

42.1.4. Kriteriet om ikke-objektivitet

Hvis lægerne på et hospital skal stille diagnosen for en patient og afgøre

behandlingsformen, vil de færreste anbefale at sagen afgøres gennem en flertalsafstemning blandt dem, - og endnu mindre at det øvrige personale inddrages i beslutningsprocessen. Og tilsvarende vil vi formentlig finde det irrationelt, hvis en skoleklasse, der har fået pålagt i fællesskab at løse en matematisk opgave, stemmer om sagen. I begge tilfælde synes det ubegrundet at applicere den demokratiske procedure. Hvorfor?

Svaret er at selvom der kan være uenighed om de to afgørelser, vil der være enighed om at der er en **rigtig** afgørelse. Om patienten har blindtarmsbetændelse og skal opereres eller har lungebetændelse og skal have medicin, er ikke to lige gode meninger. I det mindste den ene mening er objektivt forkert. Og løsningen på ligningen $x + 2 = 3$ er ikke et spørgsmål om meninger, præferencer og interesser; der er én rigtig afgørelse, de andre er forkerte.

Da de forskellige meninger i disse tilfælde ikke er lige gode er de ikke ligeværdige. Derfor er lighed i beslutningsprocessen, dermed en demokratisk procedure, ikke begrundet. I stedet vil vi anbefale at lægerne fortsætter undersøgelserne og patientdiagnosen indtil de er enige; eller at den læge, der har mest erfaring og størst kompetence skærer igennem og suverænt træffer beslutningen. Med dette argument falder temaer af objektiv eller faglig karakter udenfor demokratiets domæne.

At der **er** rent faglige spørgsmål er givet, men der kan være uenighed om, præcis hvor grænsen mellem det objektive og det demokratisk politiske går. De fleste vil mene at spørgsmålet om vi skulle have en Storebæltsforbindelse eller ej var politisk, mens broens nærmere konstruktion (stål eller beton) var op til fagfolkene. Men skulle det være ren bro, ren tunnel eller en kombination? dette spørgsmål **blev** som bekendt politiseret, fordi økonomiske, trafikpolitiske og miljømæssige hensyn ikke pegede i én retning. Grænsen mellem det faglige og det politiske er selv politisk og må afgøres demokratisk; som tidligere nævnt er det i sidste instans op til folkeflertallet at afgøre sit kompetenceområde.

Faglige spørgsmål har én rigtig afgørelse, hvilket gør dem upolitiske i den forstand at det ikke giver mening at stemme om dem. For at afstemning, dermed den demokratiske procedure, skal give mening skal der være flere gyldige meninger, altså flere 'rigtige' svar. Der skal kort sagt være **meningsfuld uenighed**. Deltagere i demokratisk politik skal alene være enige om at være uenige.

To så forskellige politiske teoretikere som Hal Koch og Buchanan vil imidlertid være uenige heri. For Hal Koch var uenighed udtryk for en

mangel, som måtte udbedres gennem diskussion; idealet var enighed, mens afstemning og flertalsafgørelse blot var en nødløsning. Tilsvarende var Buchanan skeptisk overfor flertalsafgørelser; han foretrak énstemmighed, altså enighed. Det, der binder de to sammen, er den intentionale opfattelse af demokratiet; her er **den** 'rigtige afgørelse' bestemt ved at den bedst indløser det foruddefinerede mål, hvad enten dette er det almene vel, de fattiges tarv eller privatejernes interesser.

Det procedurale demokratibegreb tilsiger omvendt at essensen i demokratisk politik er uenighed. Det kan selvfølgelig tænkes at diskussionen mellem de mange gyldige meninger resulterer i enighed om et oplagt politisk emne såsom forsvarspolitikken; **alle** går fx ind for afrustning. Men i dette tilfælde tenderer spørgsmålet mod at afpolitiseres, altså at fjernes fra den politiske dagsorden; hvorfor diskutere og stemme om noget, man er enige om?

42.1.5. Relevanskriteriet

Stuart Mill spørger, hvor grænsen går mellem hvad individet bør bestemme og hvad samfundet bør bestemme, og han svarer:

"To individuality should belong the part of life in which it is chiefly the individual that is interested; to society, the part which chiefly interests society. ... As soon as any part of a person's conduct affects prejudicially the interests of others, society has jurisdiction over it, and the question whether the general welfare will or will not be promoted by interfering with it, becomes open to discussion" (Mill, 1859: 92f).

Dette forekommer at være simpel common sense. Der er hverken grund til eller mening i at samfundet blander sig i om jeg først børster tænderne i overmunden eller foretrækker at starte med undermunden, thi mit valg har ingen konsekvenser for andre. Det er ukontroversielt at dette personlige domæne friholdes for nok så demokratiske beslutninger, for ifølge sagens natur har ingen en interesse i eller en grund til at blande sig.

Dette er en minimal begrænsning af demokratiets domæne, eftersom langt de fleste ting, som vi foretager os, har direkte eller indirekte sociale implikationer. Specielt gælder det at den økonomiske aktivitet er blevet af social karakter i takt med arbejdsdelingens udbredelse. Umiddelbart undtager dette kriterium derfor ikke økonomien - bortset fra ren selvfor- syning - fra politisk regulering.

Imidlertid kvalificerer Stuart Mill relevanskriteriet på to måder (Mill,

1898: 17 og 93ff), der begge indskrænker demokratiets domæne betydeligt. For det første udvider han det personlige råderum ved at undtage de handlinger, der kun indirekte påvirker andre, fra politisk indblanding; det indebærer generelt at al arbejdsdelt økonomi falder udenfor social regulering og specielt at samfundet ikke kan gribe ind overfor externaliteter såsom en virksomheds forurening. For Stuart Mill gælder det samme - for det andet - hvis de andre frivilligt accepterer personens handlinger; fra et liberalt kontraktsynspunkt er dette naturligvis en central kvalifikation, og den betyder at al privatøkonomi er - privat.

Mens relevanskriteriet som sådan forekommer indlysende rigtigt, er de to kvalifikationer mere vilkårlige; de synes snarere at bero på specifikke liberale værdier. Bortset fra en kerne af rent personlige handlinger er det arbitrært, hvornår handlingen kan siges at have så betydelige sociale konsekvenser, at det er rimeligt at de andre har indflydelse. Men at kriteriet i praksis er upræcist hindrer ikke, at det kan tjene som en principiel rettesnor ved bestemmelsen af demokratiets domæne. Principper illustreres bedst i abstrakte modeller, så vi kan vende tilbage til vort lille ø-samfund og konkludere, at der ikke er gode grunde til at bestemme over de af A's handlinger - eller aspekter af handlinger - som er uden enhver relevans for de fire andre.

Stuart Mill's kriterium kan generaliseres. Hvis A og B har en social interaktion, som er uden konsekvenser for C, D og E, ville det være urimeligt, hvis de tre her var med til at bestemme. Hvis interaktionen vedrører et bestemt område bør vort ø-demokrati ikke træffe beslutninger herom; det kan fx være en virksomhed der alene forsyner A og B (og ikke beslaglægger ressourcer som de andre kunne have gavn af). Hvis A's og B's interaktion er så omfattende at **ingen** af deres beslutninger påvirker de tre andre, samtidig med at **ingen** af de tre's beslutninger påvirker A og B, er der ikke noget fornuftigt grundlag for et fælles politisk samfund, derfor heller ikke for et fælles demokrati.

Relevanskriteriet har to vigtige politiske konsekvenser.

Indadtil er det er argument for det fra EU-sammenhæng kendte subsidiaritetsprincip, der tilsiger at lande og regioner indenfor EU selv bestemmer det, der kun vedrører dem selv. Tilsvarende bør Folketinget ikke blande sig i de sager, der kun har betydning for den enkelte kommune. Argumentet tilsiger altså uddelegering af kompetence til lokale enheder; jo højere grad af økonomisk selvforsyning - dvs. jo ringere udbredelse af arbejdsdelingen - desto stærkere er dette argument.

Udadtil er kriteriet et argument for en global opdeling i suveræne enheder (stater) **i den udstrækning** disse er reelt uafhængige af hinanden; for 60 år siden ville det have været urimeligt, hvis danske vælgere havde haft indflydelse på de sociale forhold i Sydafrika - enten direkte i form af stemmeret til et sydafrikansk parlament eller indirekte i form af dansk statsindflydelse i Sydafrika - eftersom der var så få og svage relationer mellem de to lande. Heri ligger omvendt at i takt med at markedet har bredt sig ud over kloden og flere og flere varer deles mellem flere og flere lande - en proces der er accelereret i de sidste 30 år med dereguleringen af kapitalbevægelserne - opstår der en principiel modsætning mellem det opdeltede statssystem og den integrerede globale økonomi: Den suveræne stat må begrundes i, at det der sker indenfor statsgrænserne er uden relevans for andre, hvorfor de andre ikke bør have indflydelse, men når den forudsætning ikke længere holder, tilsiger relevanskriteriet at befolkningerne i de andre lande skal have et ord at skulle have sagt; og hvis man er demokrat vil man anbefale, at alles ord har samme vægt. I grænsetilfældet, hvor globaliseringen er 100% gennemført, bør de suveræne stater afskaffes og erstattes af et globalt demokrati med kompetence til at regulere den globale økonomi; dette er hvad relevanskriteriet tilsiger, hvilket ikke udelukker at liberale kan finde typer af argumenter, som begrunder at demokratiet ikke omfatter økonomiske anliggender.

Disse betragtninger er ikke i strid med afsnit 42.3, hvor jeg begrundede at demokratiet forudsætter en suveræn enhed, almindeligvis kaldet en 'stat'; det betyder 'blot' at denne stat bør være en verdensstat i det nævnte grænsetilfælde.

Statssystemets princip er at alle stater er suveræne enheder og som sådan uafhængige og ligeberettigede, fx har de hver én stemme i FN's Generalforsamling; dette er folkerettens grundlov. Demokratiets princip er at alle mennesker qua politiske beslutningstagere er suveræne og ligeberettigede; dette er grundloven internt i demokratiske stater. Hvorfor forskellige principper? Med hvilken begrundelse kan en demokrat forsvare et statssystem, der giver Danmark og Indonesien samme formelle indflydelse og derfor giver en dansk vælger 40 gange så stor politisk indflydelse som en indonesisk (der bor 5 mio mennesker i Danmark, 200 mio i Indonesien)? Jeg kan ikke se andre grunde end relevanskriteriet, og den grund bortfalder i takt med globaliseringen.

Den sociale afhængighed og interaktion, som vi her taler om, og som kan

begrunder politisk regulering, må være af ikke-politisk karakter, for hvis kriteriet for at et område er af politisk relevans selv er politisk, bliver det snarere politikken der bestemmer relevansen, end relevansen der bestemmer politikken. Hvis A og B gennem en bevidst politisk beslutning indleder et økonomisk samarbejde kan vi ikke anvende relevanskriteriet på denne beslutning; det kan vi kun, efter at den fælles virksomhed er etableret som et *fait accompli*.

Men det kunne jo så tænkes at et flertal i samfundet, bestående af C, D og E, nok accepterede at så længe nævnte virksomhed er der, bør de være uden indflydelse på den, men samtidig mener at sådanne virksomheder bør være for alle i samfundet; de må have politisk frihed til at kæmpe for en sådan opfattelse. Derfor får de i de 5's parlament vedtaget en lov, der gør virksomheden til fællesejendom for alle 5. Gennem en demokratisk politisk beslutning er virksomheden **blevet** relevant for alle 5 (dette er kun udelukket, hvis A's og B's 'separatisme' er total, dvs. har ledt til opløsning af de 5's politiske fællesskab).

Hvad indebærer dette? At relevanskriteriet kan fortælle os, hvad det er rimeligt i dag - som landet ligger - at overlade til global, national, regional eller personlig regulering. Det er tavst om den verden vi vil have, specielt i hvilken udstrækning og på hvilke områder de økonomiske sammenhænge (arbejdsdelingen) bør være globale, nationale, regionale eller personlige. Hvis Danmark og New Zealand fx i dag udvekslede 90% af deres produkter med hinanden måtte en god demokrat i henhold til relevanskriteriet (altså liberale modargumenter ufortalt) anbefale et fællesparlament, der regulerede det meste af de to landes økonomi med lige indflydelse for alle i de to lande; men det kunne tænkes at denne demokrat fandt dette ufornuftigt og arbejdede for at reducere de 90% til 1%, og hvis dette program vandt flertal måtte de demokratiske institutioner ændres tilsvarende.

42.1.6. Carl Schmitt om demokrati og stat

Lad os nu betragte Carl Schmitt (1889-1985) og hans politiske filosofi. Han er berygtet for sin tilslutning til nazismen - efter 1933 blev han Hitler's 'kronjurist', som det hedder - men han modarbejdede magtovertagelse, bl.a. ud fra katolske holdninger. Schmitt er kendt som en skarp kritiker af liberalt, parlamentarisk demokrati, men her ser jeg mest på hans positive teori om demokrati, politik og stat. Denne kaster et interessant modlys på de bestemmelser, som jeg har forfægtet ovenfor.

Schmitt forstod sig selv som tilhænger af demokrati, og han begreb ker-
nen i demokrati som **lighed**, vel at mærke i substantiel forstand; det svarer til Tocqueville's synspunkt. Som sådan indbegriber demokrati **ensartethed**, typisk i form af nationalstaten, hvor alle fx er danskere. Dette krav om homogenitet indebærer at demokratiet udadtil må afgrænse sig overfor andre nationer og indadtil må udskille og om nødvendigt eliminere det heterogene (her stikker nazismen sit hoved frem):

"A democracy demonstrates its political power by knowing how to refuse or keep at bay something foreign and unequal that threatens its homogeneity" (Schmitt, 1923: 9).

Som eksempel nævner han Tyrkiets fordrivelse af det græske mindretal omkring 1922 og det Britiske Imperiums forskelsbehandling af koloniernes folkeslag.

Det Britiske Imperium var således iflg. Schmitt et demokrati, skønt det store flertal var uden stemmeret. Han tager nemlig afstand fra princippet om **politisk lighed** (én person, én stemme) og finder at denne idé er liberal (det kan diskuteres) snarere end demokratisk. Men hvorfor er politisk lighed problematisk?

I sig selv er dette princip abstrakt og formelt, og det kan - ifølge Schmitt - aldrig realiseres i fravær af substantiel lighed; sidstnævnte lighed er derfor den fundamentale, og den vil som nævnt altid ekskludere nogle, altså udelukke universel politisk lighed (også kaldet 'democracy of mankind' af Schmitt). Politisk lighed er en idé, der ikke kan universaliseres, for det ville kræve en afskaffelse af staterne, men ved at afskaffe staten ville vi afskaffe politikken - og hvad er der så tilbage af politisk lighed? Dette er ordene:

"An absolute human equality, then, would be an equality understood only in terms of itself and without risk; it would be an equality without the necessary correlate of inequality, and as a result conceptually and practically meaningless, an indifferent equality. Now, such an equality certainly does not exist anywhere, as long as the various states of the earth .. distinguish their citizens politically from other persons and exclude politically dependent populations .. The sphere of the political and therefore politics itself would also be devalued in at least the same degree, and would become something insignificant" (Schmitt, 1923: 12).

Oprindeligt var 'politik' knyttet til staten som en enhed, og var derfor primært udenrigspolitik, mens indenrigspolitik blev begrebet upolitisk, som 'politi', altså som opretholdelse af ro og orden (Schmitt, 1932: 10).¹ Det er dette politikbegreb Schmitt genopdager. Den demokratiske stat står som en homogen enhed af venner overfor den anden stat som 'fjenden', noget forskelligt og fremmed. Faktisk vender han sig imod intern demokratisk politik, med al dens diskussion, uenighed og pluralisme.²

Schmitt's politiske filosofi udstiller klart to vigtige sammenhænge:

1) Når demokratiet og dets lighed tænkes substantielt bliver resultatet undertrykkelse; ingen har udtalt dette mere åbent end Schmitt. Den 'formelle' politiske lighed bliver ren fremtrædelsesform for homogeniteten og bliver som sådan - ligesom politisk frihed - uden enhver betydning; 'dictatorship is not antithetical to democracy' (Schmitt, 1923: 28), eftersom en diktator godt kan udtrykke folkets enhed og vilje. Dette er 'demokratisk kollektivism' i stil med Rousseau, men i stedet for den flygtige Almenvilje giver Schmitt bestemthed til denne vilje gennem modsætningen til de forskellige 'andre'.

2) Schmitt ser klart at princippet om politisk lighed fundamentalt er af universel karakter, altså indebærer et 'democracy of mankind', for hvis princippet standser ved statsgrænsen har 'de fremmede' en anden politisk vægt end os. Dette tilsiger en afskaffelse af statssystemet, men dette er dels urealistisk, dels vil det indebære afskaffelse af politik:

"Die politische Einheit kann ihrem Wesen nach nicht universal in dem Sinne einer die ganze Menschheit und die ganze Erde umfassenden Einheit sein" (Schmitt, 1932: 54).

Denne slutning forudsætter naturligvis præmissen: at der ikke eksisterer legitim demokratisk indenrigspolitik, altså indre uenighed.

42.2. Politisk eller upolitisk økonomi?

42.2.1. Problemstillingen

Lad os nu udtrykkeligt spørge om økonomi bør være adskilt fra politik, altså være privat, eller om den bør undergives politisk (demokratisk) styring? Liberale vil det første, demokratiske socialister det andet.

Kriteriet om ikke-objektivitet tilsagde at demokratiske beslutninger ikke må være af faglig eller saglig art, mens relevanskriteriet indebærer at beslutningerne må vedrøre andre mennesker, altså være af social karakter.

Det første spørgsmål er derfor om 'økonomi' er ikke-objektiv og social? Hvis dette ikke er tilfældet, kan der ikke være tale om at regulere den demokratisk. Vi må altså undersøge, hvad 'økonomi' er, hvilket forsøges i afsnit 42.2.2.

Det viser sig imidlertid problematisk at bestemme 'økonomiens natur', altså fastlægge et universalhistorisk økonomibegreb. Grænsen mellem økonomi og politik skifter historisk og er selv politisk. Dette undersøges i afsnit 42.2.3.

42.2.2. Universalhistoriske økonomibegreber

Vi kan skelne mellem to økonomibegreber (jvf. Kapitel 6). Det ene er substantielt; her knyttes økonomi sammen med menneskenes bestræbelser for at sikre deres materielle livsbetingelser. Det andet er formelt; her refererer økonomi til en bestemt beslutningstype, nemlig et valg mellem knappe goder.

Teorihistorisk er den traditionelle økonomi-opfattelse **substantiel**. Hos Aristoteles vedrører 'oikonomia' - til forskel fra 'krematistik' - husholdningens og polis' forsyning med de goder, der er nødvendige for at disse enheder kan eksistere. I nyere tid knytter Adam Smith, Ricardo, Stuart Mill og Marshall økonomi til studiet af materielle goder. Marginalisternes holdning er ambivalent. På den ene side er deres nyttebegreb subjektivt og for så vidt ikke-materialistisk, på den anden side er de fleste af dem enige med Smith i at Homo Oeconomicus stræber efter materielle goder; dette gælder specielt Menger, men også Jevons.

Der er især to grunde til at Smith ser det materielle som økonomiens kerne. For det første opfatter han, i opposition til merkantilisterne, det monetære som inessentielt; for realanalysen gælder det om at abstrahere fra dette 'slør'. Det rent substantielle økonomibegreb er altså knyttet til en ligegyldighed overfor økonomiens specifikke sociale form.

For det andet er Smith især interesseret i de faktorer, der bestemmer akkumulationens omfang, altså økonomisk vækst, og investering kræver iflg. Smith at goderne kan oplagres, hvilket specielt tjenesteydelser ikke kan (Smith, 1776: 431). Derfor bliver det centralt at sondre mellem 'produktivt arbejde', der resulterer i et fysisk, investerbart produkt, og 'uproduktivt arbejde', hvor dette ikke er tilfældet.³

Marx er på sin vis enig med de klassiske økonomier i, at økonomien har en universalhistorisk kerne, der er substantiel. Hans filosofiske grundholdning er den praktiske materialisme, der tilsiger at erhvervelsen

af subsistensmidlerne er primær, mens 'luxusgoder' er sekundære; denne opfattelse kommer klarest til udtryk i et brev til Kugelman, hvor han taler om den evige nødvendighed af en proportional produktion, der sikrer at samfundet og dets medlemmer overlever:

"Dass jede Nation verrecken würde, die, ich will nicht sagen für ein Jahr, sondern für ein paar Woche, weiß jedes Kind. Ebenso weiß es, dass die den verschiedenen Bedürfnismassen entsprechenden Massen von Produktion verschiednen und quantitativ bestimmte Massen der gesellschaftlichen Gesamtarbeit erheischen. Dass diese **Notwendigkeit** der **Verteilung** der gesellschaftlichen Arbeit in bestimmten Proportionen durchaus nicht durch die **bestimmte Form** der gesellschaftliche Produktion aufgehoben, sondern nur ihre **Erscheinungsweise** ändern kann, ist self-evident, Naturgesetze können überhaupt nicht aufgehoben werden" (Marx, 1970: 185; smlgn. også Marx, 1867: 90-93).

Dette begreb er substantielt, men hvor Smith kræver at hvert enkelt gode skal være materielt for at være økonomisk, indebærer Marx's begrebsbestemmelse blot at godet skal have en materiel, nemlig fysiologisk funktion (subsistensen). I et avanceret samfund kan det tænkes at åndeligt arbejde, der ikke direkte inkarneres i et fysisk produkt, er nødvendigt, jvf. at Marx lader ingeniørarbejde og videnskabeligt arbejde indgå i 'totalarbejderen' (Marx, 1858: 592 og 1867: 531f). Til tider antager Marx imidlertid Smith's mere firkantede opfattelse, nemlig når han kræver at en 'rigtig' vare er materiel.⁴

Hos den engelske - men østrigsk inspirerede - økonom Lionell Robbins finder vi et rent **formelt** begreb. Det er muligt at dagligsproget har en tendens til at sidestille 'økonomi' og 'materiel', altså er på Smith's og Marshall's 'side', men det substantielle begreb viser sin utilstrækkelighed, når vi fx køber en teaterbillet for at få en æstetisk oplevelse (Robbins, 1935: 4ff). Problemet er, med mine ord, at så at sige alt - bortset fra arbejdskraft - kan antage vareform og købes og sælges. For Robbins at se modsiger dette den materielle bestemmelse af økonomi, ja, det udelukker overhovedet en indholdsmæssig definition.

Økonomi må i stedet bestemmes formelt. Denne indsigt ledte bl.a. den tyske økonom Amonn (iflg. Robbins, 1935: 17f), til at identificere økonomi med 'Individualistic Exchange Economy', altså med markedøkonomi. Denne definition udelukker imidlertid Robinson Crusoe såvel som et kommunistisk samfund, så da Robbins er på jagt efter et universalhi-

storisk økonomibegreb må han afvise Amonn's begreb.

Hans løsning er denne:

"Economics is the science which studies human behaviour as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses" (Robbins, 1935: 16).

Dette er formentlig i dag den herskende neoklassiske økonomidefinition. Den bestemmer økonomi som **valghandling** - valg mellem knappe midler for at nå et mål - og teorien herom er jo netop den neoklassiske grundteori. Dette er næppe et tilfælde. Robbins lægger ikke skjul på at han finder sin definition ud fra, hvad den etablerede økonomiteori - "whose substantial accuracy and importance are open to question only by the ignorant or the perverse"! (Robbins, 1935: 1) - beskæftiger sig med.

Udover at være konservativ - økonomi er hvad de økonomer, som Robbins er enig med, har beskæftiget sig med op til 1935 - er definitionen **formel**. Den identificerer ikke økonomi som en særlig sfære (fx ved siden af politik), bestemt af et særligt indhold. Økonomi er snarere en approach eller metode, der kan anvendes ved analysen af alle menneskelige handlinger, blot der foreligger et valg mellem knappe midler. Og det gør der ved **enhver** menneskelig handling, eftersom den må foregå i tiden og tiden er knap, nemlig afgrænset til 24 timer i døgnet (Robbins, 1935: 10f); at sove kan ses som en økonomisk handling, fordi jeg dermed tager tid væk fra fx arbejde.⁵

Det er klart at Robbins når frem til sin definition ved at tage udgangspunkt i vareudvekslingens valgsituation, og dernæst abstraherer fra valgets særlige markedsform, således at han får et begreb der er så abstrakt at det ikke blot omfatter markedsøkonomi, men **også** fx Robinson; valg-handlingsteorien er ikke identisk med udvekslingsanalysen, men den abstrakte baggrundsteori for **bl.a.** en sådan analyse.

Lad os nu forsøge at konkludere.

Det substantielle økonomibegreb insisterer på økonomiens element af materiel og fysiologisk tvang, fokuserer altså på **nødvendigheden**. Som det fremgik af Kapitel 13 finder jeg at det er helt afgørende at lægge denne bestemmelse til grund, fordi den er eksistensbetingelse - 'basis' - for ethvert samfund, dermed for alle de særlige økonomiske og politiske relationer. Samtidig er det klart at det er et **for snævert** økonomibegreb, dels fordi det ikke fanger de særlige former hvorigennem samfundet reproducerer sig selv (fx pengeformidling), dels fordi det ekskluderer luk-

susgoder, skønt sådanne kan købes og sælges. Dagligsprogets økonomibegreb er altså langt mere omfattende; i denne kritik har Robbins ret.

Det substantielle begreb fortæller os hvad hovedopgaven er, nemlig overlevnen, men det ser bort fra proceduren til løsningen af denne opgave. Begrebet understreger de materielle betingelser for at der overhovedet kan være samfund og mennesker og dermed menneskenes frie valg, men er i øvrigt tavst om disse valg.

Det formelle begreb (Robbins) understreger økonomiens element af **frihed**. Økonomi handler om alternativer, om muligheder, som vi kan vælge imellem, mens den materielle grænse for denne frihed ignoreres. Dermed fokuseres på økonomiens procedurale element. Når Robbins taler om valg, tænker han formentlig overvejende på individuelle valg, men selve definitionen udelukker ikke fælles eller sociale valg; som nævnt vil Robbins også inkludere en kommunistisk økonomi i sit begreb.

Problemet med denne definition er indlysende. Den er alt **for omfattende**, hvis vi igen tager dagligsproget som standard; fx vil ingen ikke-økonom opfatte valget af ægtefælle som 'økonomisk'. Robbins' kriterium er da også et andet, nemlig hvad økonomer faktisk beskæftiger sig med, men efter den logik er myrernes liv et astronomisk fænomen, såfremt en astronom begynder at interessere sig for dette emne; en sådan strategi for begrebsdannelse forekommer ikke hensigtsmæssig.⁶

Lad os nu minde om hele formålet med disse udredninger. Det er at afklare om økonomi er af social og ikke-objektiv karakter og dermed opfylder de to minimumsbetingelser for at kunne gøres til genstand for demokratisk regulering. Teorihistorisk er det substantielle begreb associeret med en social økonomi-opfattelse (Marx, Polanyi), mens det formelle er knyttet til en individualistisk teori, men strengt taget kan det første begreb appliceres på Robinson og det sidste kan vedrøre valg som et fællesskab foretager. Derimod kan det mere definitivt siges at det substantielle begreb trækker i retning af et objektivt økonomibegreb (de materielle existensbetingelser), mens det formelle åbner for valgfriheden, dermed de forskellige meninger.

Pointen er imidlertid at begge økonomibegreber er utilfredsstillende, nemlig hhv. for snævert og for omfattende, og derfor udgør et upålideligt grundlag for at afklare i hvilken udstrækning økonomien er social og ikke-objektiv. Den umiddelbare strategi for besvarelsen af vore to spørgsmål, nemlig via en bestemmelse af økonomiens universalhistoriske væsen, er derfor ikke farbar.

42.2.3. Historisk specifikke økonomibegreber

Jeg har i forrige afsnit givet nogle argumenter imod de to foreliggende bud på et universalhistorisk økonomibegreb. Det viser naturligvis ikke at det er umuligt at udforme et sådant, om end det giver en mistanke om at økonomi 'som sådan' er et fatamorgana.

Under alle omstændigheder afstår jeg fra videre undersøgelser i denne retning. I stedet går jeg nu over til en specifik historisk betragtning af økonomien, hvor interessen er knyttet til økonomiens skiftende rolle og skiftende former. Dette harmonerer med Marx's bud på en kombination af det substantielle og formelle, hvor det formelle netop refererer til det historisk specifikke. Mens Smith og klassikerne opfattede den specifikke sociale form (under kapitalismen: vare, penge og kapital) som mindre væsentlig, er det netop denne, der er genstand for Marx's politiske økonomi.⁷ Jvf. fortsættelsen af det ovenfor citerede Kugelmann-brev:

"Was sich in historisch verschiedenen Zuständen ändern kann, ist nur die **Form**, worin jene Gesetze sich durchsetzen. Und die Form worin sich diese proportionelle Verteilung der Arbeit durchsetzt in einem Gesellschaftszustand, worin der Zusammenhang der gesellschaftlichen Arbeit sich als **Privataustausch** der individuellen Arbeitsprodukte geltend macht, ist eben der **Tauschwert** dieser Produkte" (Marx, 1970: 185).

Således forstået er økonomi et relativt begreb, om end med en absolut, substantiel kerne. Håbet er med denne nye strategi at afklare nogle sammenhænge mellem økonomi og politik, med henblik på at identificere de centrale argumenter for og imod økonomisk demokrati.

I såkaldt **primitive økonomier** er økonomien - med Polanyi's betegnelse, jvf. Kapitel 6 - 'embedded' eller indlejret i politikken. Økonomien er umiddelbart politisk, dels internt i stammen, hvor produktion og distribution er underlagt sædvanemæssig regulering, dels eksternt, i forhold til andre stammer, hvor udvekslingsvilkårene aftales ('statshandel'); der er undtagelser, men dette er det overvejende mønster.

Indflydelsen i disse samfund var sjældent ligeligt fordelt (ofte have en ikke-valgt høvding mest at skulle have sagt), men da økonomien var politisk var den første forudsætning for økonomisk demokrati opfyldt.

Privatejendommens historie er identisk med historien om den fremad-

skridende opløsning af den oprindelige økonomisk-politiske enhed. Det skyldes at privatejendom **indbegriber** økonomiens løsrivelse fra politisk regulering, således at økonomi og politik adskilles i distinkte sfærer; økonomien bliver - i Polanyi's terminologi - 'disembedded'. Først dermed får vi en ren, upolitisk økonomi, i den forstand at politikken kun garanterer økonomiens rammer, men ikke bestemmer indholdet af de økonomiske beslutninger.

Samfundet spaltes nu i politik, der varetager privatejernes bevidste fællesinteresser, og økonomi, der bliver kampplads for egeninteresserne og derigennem skaber en organisk og ubevidst social sammenhæng. Politikken fremstår som planlagt, designet, altså som en kontrakt, mens økonomien qua ikke-politisk - altså privatøkonomien - fremstår som uplanlagt, spontan og for så vidt naturlig. Samtidig spaltes mennesket i en citoyen der er samfundsbevidst, og en bourgeois der ser på sin egen interesse, privatinteressen.

Dette er et hurtigt rids af forholdet mellem økonomi og politik, sådan som det fremstod for 150-200 år siden, hvor staten tilnærmeligvis var en natvægterstat, hvis væsentligste funktion var at beskytte privatejendommen. Sprogbrugen vil være forskellig, men dette er det billede som både borgerlig-liberale og Marx tegnede; det skarpe skel mellem borger og citoyen, mellem civilt samfund og stat, mellem økonomi og politik var fællesgods for Hegel, Smith og Marx.

Uenigheden drejer sig om fortolkningen af denne splittelse; Smith begriber splittelsen som økonomiens - og menneskets - frigørelse fra statsvang, mens Marx så den som et udslag af fremmedgørelse.

Hvis økonomi essentielt er det modsatte af politik, så er privatøkonomi ikke en særlig form af økonomi, men **økonomien**; hvis økonomi iflg. sin natur er ikke-politisk, så har historien i privatøkonomien udarbejdet økonomiens rene form. Primitive økonomier er da i egentlig forstand primitive, dvs. ufuldkomne eller 'urene' former af markedsøkonomien, og politisk - bevidst reguleret - økonomi bliver en børnesygdom eller perversion, mens Robinson Crusoe - inkarnationen af den politisk ubundne agent - bliver den økonomiske idealtype. Det a-sociale individ er det første og samfundet det andet. Dette er den liberale opfattelse, i økonomiteorien repræsenteret af neoklassikere og østrigere.

Hvis økonomi, derimod, begribes som et socialt fænomen, så er privatøkonomi et mærkeligt grænsetilfælde, faktisk en perversion eller fordrejning, og Robinson detroniseres til et kuriosum. Det sociale menneske er

det første og det a-sociale individ noget afledet. Dette er den socialistiske opfattelse, i økonomiteorien repræsenteret af Marx og Polanyi.

Om økonomi til sit væsen er social eller ej afhænger altså af den filosofisk-politisk grundholdning. For socialister er mennesket til sit væsen socialt, hvorfor al menneskelig aktivitet, herunder den økonomiske, er social; socialt arbejde - i form af arbejdsdeling og eventuelt samarbejde - er menneskeligt grundvilkår, og privatejeren er et negativt socialt fænomen, nemlig en abstraktion fra de andre. Derfor er økonomi kandidat for social - demokratisk - regulering. For liberale er mennesket til sit væsen individualistisk, dvs. uafhængigt af de andre; derfor bygger al økonomi på det før-sociale valg, dvs. de sociale økonomiske sammenhænge har en afledet status. Økonomi er baseret på suveræne personlige beslutninger, hvor en demokratisk beslutningsproces ikke kan komme på tale.

Vi har her en ikke-reducérbar uenighed. Derfor kan vi ikke give et objektivt analytisk svar på spørgsmålet om, hvorvidt økonomi er social og politisk eller ej, altså om økonomi er kandidat for demokratisk regulering. Dette kan næppe overraske.

Ovenstående er imidlertid kun den ene side af sagen. Den anden side af den private økonomi er at alle agenter grundet delingen af arbejdet og andre ressourcer er afhængige af hinanden, altså indgår i en social sammenhæng. Ingen benægter dette. Umiddelbart er dette et argument for den socialistiske opfattelse (at økonomi qua social bør reguleres socialt), men pointen er jo at alle også er enige om, at denne afhængighed antager en objektiv, overpersonlig form (den Usynlige Hånd eller 'fremmede magt'). Med henvisning hertil kan Hayek og andre liberale fortælle at de markedsøkonomiske sammenhænge ikke blot er hævet over personlig, men også over social indgriben; markedet klarer sig selv. Økonomi qua markedsøkonomi er et **objektivt** fænomen og opfylder derfor ikke den ene af de nødvendige betingelse for at falde under demokratiets domæne.

Lad os betragte et modargument til den liberale opfattelse.

Umiddelbart vil vi sige at økonomiske beslutninger er af klart politisk karakter, bl.a. fordi de næsten altid påvirker indkomstfordelingen, og til denne er der knyttet forskellige konkrete interesser ligesom forskellige retfærdighedsidealere vil give forskellige meninger om den rette fordeling. Samfundsmedlemmerne er næppe enige om, at en bestemt fordeling er 'den rigtige'; økonomi er ikke et objektivt, men et politisk emne. Kriteriet om ikke-objektivitet kan derfor ikke aktiveres til at begrunde at økonomiske anliggender unddrages demokratisk styring.

Liberale vil anholde to ting ved dette modargument.

På det filosofiske eller fundamentale plan vil Hayek indvende at da indkomstfordelingen er uintenderet, er den hævet over retfærdighedsbetragtninger; at kritisere markedet for social uretfærdighed er lige så meningsløst som at kritisere et jordskælv for dets ubehagelige konsekvenser.

På det mere jordnære plan kan vi skelne mellem to typer af argumenter. Stuart Mill anfører at vore markedsøkonomiske beslutninger kun indirekte og svagt påvirker andre (Kapitel 42.5). Neoklassikerne vil snarere henvise til at disse beslutninger **har** virkninger for andre, eftersom de fremmer den almene nytte eller effektivitet. De vil argumentere at Smith overvejende har ret i at den almene velfærd fremmes når privatejeren stræber efter sit eget, og da almen velfærd pr. definition er i alles interesse, hvorfor skulle nogen da være uenig i markedets resultater? Hvorfor skulle nogen være kritisk overfor en konkret privat beslutning om fx en bestemt investering, hvis det gælder at hvad der er godt for en kapitalistisk virksomhed er godt for landet? Nogle vil ikke have indset disse sammenhænge, men hvis alle er rationelle må det privatøkonomiske system og de privatøkonomiske beslutninger fundamentalt fremstå som upolitisk(e). Pareto's bestræbelse kan beskrives som et forsøg på at udskille denne formodede kerne fra de beslutninger, som gavner én på bekostning af en anden og som derfor er kontroversielle og dermed potentiel genstand for politisk regulering.

Jeg har tidligere kritiseret det logiske fundament for denne optimistiske opfattelse af markedskoordineringen (Kapitel 12). Hayek's mere principielle betragtning er en anden sag. Her må det socialistiske modargument være: "Ja, sådan er markedet; dets resultater er uintenderede, dvs. ingen er ansvarlige for dem; forskellige meninger om økonomisk retfærdighed er impotente, kan ikke virkeliggøres. Derfor bør privatøkonomien med dens marked og kapitalisme afskaffes".

42.3. Sammenfatning

Demokratiets genstandsfelt kan ikke fastlægges gennem en abstrakt bestemmelse af hvad politik er, for dette må i sidste instans være op til vælgerne. Demos bestemmer domænet.

Ud fra demokratiets begreb kan vi dog opstille 3 kriterier for, hvad den demokratiske beslutningsproces kan omhandle:

- beslutningen må ikke være i strid med denne procedure, altså ophæve demokratiet,

- beslutningen må ikke omhandle ikke-vælgere (og deres børn), altså fx menneskene i en umyndiggjort koloni,
- beslutningen må ikke være af saglig karakter, hvor der kun er én rigtig løsning. Demokratiets essens er uenighed.

Hertil kommer relevanskriteriet: Det er ubegrundet at lade demokratiske beslutninger omhandle spørgsmål, som kun har relevans for den enkelte, for familien eller for lokalsamfundet.

Er økonomien politisk, dermed kandidat for demokratisk regulering?

Jagten efter et universalhistorisk økonomibegreb viste sig frugtesløs, så ad den vej kan vi ikke besvare vort spørgsmål; og undersøgelsen af historisk specifikke økonomibegreber bragte os heller ikke videre.

Økonomien **er** ikke politisk eller upolitisk: Hvad den skal være er et politisk valg.

NOTER

1. I denne forbindelse har Schmitt nogle betragtninger, der forekommer aktuelle. Især ved krig er den anden stat 'fjende', men har dog en anerkendt status og er derfor ikke for-bryder; og krigen forløber efter bestemte regler. Dette i modsætning til borgerkrige og 'retfærdige' krige, der angiveligt føres for at virkeliggøre mere universelle idealer; her bliver fjenden forbryder, på linie med en lovovertreder indenfor statens grænser.

2. Det er specielt Chantal Mouffe, der har genopdaget Schmitt. Hun påpeger at Schmitt har en pointe, når han skriver at liberalismen har et negativt og kritisk, ikke et positivt politikbegreb; for liberale gælder det om at reducere området for (fælles) politik. Som Schmitt vil Mouffe den positive politik, 'vi'-politikken, men ikke gennem homogenisering og afskaffelse af liberal pluralisme; i stedet vil hun skabe det sociale sammenhold (fællesskabsfølelsen) gennem 'radikal demokratisk handling' (Mouffe, 1993: 9ff og 68ff, samt Mouffe, 1995; se også Laclau/Mouffe, 1985, især 176ff, hvor socialisme tolkes som radikalt demokrati).

3. Et enkelt sted bestemmer Smith imidlertid produktivt arbejde som arbejde, der resulterer i goder, der kan sælges med profit (Smith, 1776: 429f, smlgn. Boss, 1990: 42ff). Dette svarer til Marx's bestemmelse, jvf. nedenfor.

4. Hvis man ved 'vare' forstår et gode med bytteværdi, er det en kendsgerning at der eksisterer immaterielle varer; Marx nævner samvittighed og ære, men kategorien er langt bredere, fx information eller know how (som det tidligere hed). Imidlertid er goder iflg. Marx 'an und für sich keine Waren', hvorfor deres prisform er 'imaginär' (Marx, 1967: 117). Han tvinges ud i denne mystiske bestemmelse af to ting (Lundkvist, 1981). For det første hævdes arbejdsværdilæren som gyldig for alle varer, hvorfor fænomener, der har bytteværdi, men ikke er arbejdsprodukter ('ære' eller jord), må beskrives som anomalier. For

det andet hævdes fetichisme- eller tingsliggørelsesteorien som gyldig for alle vare, hvilket kræver at alle varer qua værdiform umiddelbart er tingslige, altså materielle.

Vi havde et ekko af disse idéer i den gamle sovjetiske nationalregnskabsopgørelse, der udelukkede (immaterielle) tjenesteydelser som 'uproduktive' og for så vidt udenfor den 'rigtige' økonomi.

5. Denne tese er kritisabel, specielt ud fra en subjektivistisk holdning. Tiden **er** ikke knap (24 timer pr. døgn), for knaphed forudsætter et behov, og spørger man pensionister, udstødte og Sahlins' samlere vil man formentlig få at vide at de har mere end nok af tid. Men spørger man lønarbejdere, direktører og universitetslærere vil man ofte få at vide at det netop er tid - snarere end penge - de mangler. Jeg vil vove den hypotese at de mennesker, der er 'medlem' af markedsøkonomien, kan nikke bekræftende til Robbins' tanker, mens de der er udenfor ikke kan. Hvis dette er rigtigt, er tidens knaphed - som knaphed i det hele taget - en social bestemmelse, og det er nærliggende at knytte den øgede tidsbevidsthed sammen med fænomener som økonomisk vækst, øget konkurrence og tempoopskruning.

Specielt Gary Becker - Nobelpristager - har praktiseret Robbins' økonomiopfattelse, ved at anvende valghandlingsteorien på en række valg som ellers ikke opfattes som økonomiske, således valg af børneantal, af kærlighed, af ægtefælle, ja, selv af vores dødstidspunkt (de fleste - om ikke alle - tidlige dødsfald kan ses som en præference for en kortere levetid i sus og dus fremfor et langt, men kedeligt og puritansk liv), jvf. Becker, 1976: 9ff. Det skal understreges at Becker (1976: 14) ikke vil reducere fx valget af ægtefælle til en rationel kalkyle over vort nytteudbytte fra de forskellige kandidater; han mener blot at valghandlingsteorien fanger et vigtigt aspekt ved de nævnte valg.

Det problematiske i Becker's analyse er den tolkning han giver (sammenlign kritikken hos Hodgson, 1988: 175 og 206). Vi konkurrerer, skriver Becker, om ægtefæller, og derfor kan det **antages** at der eksisterer et marked for ægtefæller, selvom det rent faktisk ikke er tilfældet; selv ægteskabsbyroer rådgiver blot: de køber og sælger ikke ægtefæller. Det er **som om** der er et marked. Denne tolkning viser en ligegyldighed overfor institutionelle forskelle; det er i dag faktisk ulovligt at købe en kone på samme måde som man tidligere kunne købe en slave.

Det er meget muligt at flere og flere områder af vort liv formes af markedet og tænkes i markedets kategorier, men det kan ikke begrunde at analysen tager let på præcise økonomiske kategorier.

6. I øvrigt var det i 1935 forkert at økonomer beskæftigede sig med alt mellem himmel og jord. Det er rigtigere i dag, hvor Downs analyserer demokratiet, Public Choice-teorien politikken og Gary Becker ægteskabsvalget økonomisk.

7. Derfor insisterede Marx på, i overensstemmelse med sin arbejdsværdilære og udbytningsteori, at Smith's begreb om produktivt arbejde under kapitalismen må præciseres til at være produktivt arbejde **for kapitalen**, altså merværdiskabende arbejde.